

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ „ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА”

ФІЛОСОФСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ, СОЦІОЛОГІЇ ТА РЕЛІГІЄЗНАВСТВА

Р.П. Даниляк

**Політична етика:
курс лекцій (для студентів спеціальності 052 – Політологія)**

Івано-Франківськ
2017

ЗМІСТ

Вступ	3
Тематичний план дисципліни	4
Лекція 1: Взаємовідношення політики та моралі.	5
Лекція 2: Предмет політичної етики.	9
Лекція 3: Етичні виміри політичних цілей, інститутів, діяльності.	13
Лекція 4: Особливості реалізації цільових цінностей.	20
Лекція 5: Солідарність та форми її вияву.	24
Лекція 6: Політико-етичне значення справедливості.	29
Лекція 7: Свобода як цільова цінність політичної діяльності.	33
Література до предмета	37

ВСТУП

Предмет „Політична етика” читається студентам спеціальності 052 – Політологія, які навчаються на освітньо-кваліфікаційному рівні „Спеціаліст”. В межах лекційного викладу та семінарської практики з „Політичної етики” акцент робиться на поглибленому опрацюванні ключових ідей та понять, аналізі сучасних підходів до найважливіших проблем етичної оцінки політичної діяльності.

Курс лекцій присвячено актуальному стану розвитку уявлень про поняття та предмет політичної етики, місце політичної етики серед суспільних дисциплін, джерела та історію політико-етичних концепцій; етичні аспекти політичних цілей, інститутів та діяльності; а також про ключові політичні цілі (цільові цінності) – мир, свободу та справедливість. В лекціях наголошується на існуванні неоднозначності в тлумаченні найважливіших понять, які окреслюють проблему етичної оцінки політики, виявляються основні етапи еволюції уявлень про аналізовані явища. Завдання, які покликана вирішити пропонована дисципліна, включають не лише засвоєння певних відомостей з такої галузі знання як політична етика, але й набуття студентами вмінь опрацьовувати конкретні ситуації, в яких виявляються теоретично окреслені риси, критично мислити та висловлювати свою точку зору, застосовувати отриману інформацію при аналізі політичних явищ в межах професійної підготовки фахівця-політолога.

Пропоновані тексти лекцій включають також списки допоміжної літератури, використовуючи яку, студент зможе ґрунтовніше опанувати відповідний матеріал.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ДИСЦИПЛІНИ

№	Назва теми	Кількість годин		
		Лекції	Семінари	Самостійна робота
1.	Взаємовідношення політики та моралі	2	2	8
2.	Предмет політичної етики	2	2	6
3.	Етичні виміри політичних цілей, інститутів, діяльності	4	4	8
4.	Особливості реалізації цільових цінностей	4	4	8
5.	Солідарність та форми її вияву	2	2	8
6.	Політико-етичне значення справедливості	2	2	8
7.	Свобода як цільова цінність політичної діяльності	2	2	8
		18	18	54
Разом:		90		

Лекція 1. Взаємовідношення політики та моралі.

1. Вихідні поняття політичної етики.
2. Спільне та відмінне в політичному та моральному регулюванні.
3. Найважливіші напрямки взаємовідносин моралі та політики.

Вихідні поняття політичної етики.

Перше, що слід зробити, приступаючи до вивчення курсу „Політична етика”, це розрізнити базові поняття, які використовуватимуться та на яких триматиметься вся концепція предмету.

Існує велика кількість визначень *політики* як явища. Тепер не час з'ясовувати, яке з них ближче до істини, повніше, точніше тощо. Слід, проте, визначити „політику” таким чином, щоб це визначення узгоджувалося із завданнями самого курсу „Політична етика” і логікою самого предмету.

Частіше за все ми під „політикою” матимемо на увазі наступне:

Політика – практична посередницька інтеракція великих **суспільних** груп, яка спрямована на **регулювання** конкурентної боротьби їхніх інтересів засобами легального інституціоналізованого примусу.

Масштабами „політичного” (в розумінні Б.Сутора) є:

- politics: **політична діяльність**, політичний процес, що визначається інтересами та конфліктами, владою та зусиллями, спрямованими на реалізацію інтересів та досягнення компромісу;
- polity: **політичні інститути**;
- policy: **політичні цілі**.

Також слід розрізнити часто ототожнювані поняття „мораль”, „моральність” та „етика”.

Мораль – форма свідомості або **суспільне** явище, що виражає *імперативно-оцінний* спосіб *відношення людини до дійсності* та **регулює** поведінку людей з точки зору принципового *протиставлення добра та зла*.

Моральність – це втілення певних принципів, правил, норм у реальній людській поведінці та у стосунках між людьми.

Етика – це філософська дисципліна, яка вивчає мораль як суспільне явище та форму свідомості.

Спільне та відмінне в політичному та моральному регулюванні.

Коли йде мова про зв'язок політики та моралі, то найбільш характерною реакцією буденної свідомості є заперечення такого зв'язку за принципом: „політика є аморальною, політики жодної моралі не дотримуються”. Як підтвердження цього наводяться численні приклади: „наприклад, політик А. є брехуном та популістом, політик В. – корупціонер та злодій, а політик С. усуває своїх політичних опонентів шляхом шантажу та фізичного насильства”.

Однак, навіть із такої радикальної точки зору можна зробити позитивний висновок: політика із мораллю не співпадає, вони є *окремими* сферами та *не є* різновидами одне одного. Якщо шукати між цими сферами точки дотику, то ми дійсно можемо отримати *негативні* результати, які будуть вказувати на несумісність політики та моралі. Глибший

аналіз, проте, засвідчує, що політика несумісна лише із деякими різновидами та формами моралі.

А саме, політика *несумісна*:

- з абсолютною мораллю (моральною догматикою);
- з суто нормативною і тривіальною мораллю (оскільки політична дійсність значно різноманітніша за всі можливі норми);
- з метафізичною (абстрактною) мораллю (оскільки людина постійно відхиляється у своїх діях від попередньо прийнятих, задекларованих істин);
- з мораллю, яка прагне до транскультурності, не враховує національної, регіональної тощо специфіки.

Політику *важко* узгоджувати із наступними формами моралі або її окремими елементами:

- з прийнятими уявленнями про добро та зло (оскільки, по-перше, по-інакшому їх інтерпретує (приклад – вбивство і страта) та, по-друге, практична політична етика завжди має тенденцію до перетворення на „етику зла”, оскільки періодично змушена допускати зло в окремих випадках, тоді як межа переходу від *окремих випадків* до *поширеної практики* залишається непомітною);
- з вимогою ненасильства (що може виступати формою згідництва, завдяки якому „Васька слухаєт да ест”);
- з *індивідуальною* мораллю совісті та суб’єктивної чесності (оскільки політичні *інтереси* важко узгодити з моральними *чеснотами*).

Таким чином, нам потрібно відшукати деяку спільну і для політики, і для моралі сферу, відносно якої можна буде здійснити їхнє порівняння та встановити точки дотику. Точки дотику політики та моралі можна відшукати, якщо взяти до уваги, що і політика, і мораль є способами соціального регулювання відносин між людьми та групами людей.

Питання, яке тепер потребує відповіді: що спільного, а що відмінного в політики та моралі як способів соціального регулювання?

Спільне:

- предмет – взаємодія (взаємини) людей;
- основа – наявність суперечностей між індивідуальним та груповим;
- регулятивна функція – політика та мораль сприяють вирішенню суперечностей між індивідом та групою;
- захисна функція – політика та мораль захищають спільне суспільне благо, прийняту модель соціальної справедливості.

Відмінне:

- конфліктність політики та умовна безконфліктність моралі. Це зумовлено тим, що політика пов’язана з питаннями конкуренції *групових інтересів*, а тому не може уникнути домінування інтересів одних груп над інтересами інших. Натомість мораль характеризується реалізацією *інтересів „усього людства”*, не ставлячи питання про домінування одних груп над іншими;
- відмінність інтересів. Політичні інтереси – це *утилітарні* інтереси великих владних *груп*; моральні інтереси позиціонуються як *загальнолюдські* та *неутилітарні*;
- відмінність цінностей. Політика відштовхується від *наявного*, а тому її цінності є *конкретними, нормативно затвердженими, прагматично-утилітарними, раціонально-доцільними*. Натомість мораль відштовхується від *належного*, а тому її цінності часто

узагальнені, не зафіксовані законодавчо, тяжіють до самоцінності та універсальності, мають *традиційний* (наприклад, міфологічно-релігійний) характер;

- відмінність рішень. Політичні рішення є рішеннями *груповими*, а не особистими, відповідальність за них розчиняється у *колективній* відповідальності. Натомість моральні рішення є завжди *індивідуальними* та за них несеться *особиста* відповідальність. Також політичні рішення є *конкретними* та *ситуативними* (чесність на виборах), тоді як моральні – *універсальними* (чесність взагалі). Політичні рішення також є *обов'язковими* для виконання, а моральні – *добровільними* (звідси й відмінність санкцій за їхнє невиконання);

- відмінність засобів. Політика спирається на *страх та примус* для реалізації політичних рішень, мораль – на *почуття совісті, чесності перед собою, переконання та почуття справедливості*.

Найважливіші напрямки взаємовідносин моралі та політики.

Твердження про те, що політика та мораль є різними способами соціальної регуляції, неминуче викликає питання про те, як вони повинні взаємодіяти одна з одною на практиці. Дослідники виділяють наступні напрями взаємовідносин політики та моралі:

- *моралізуючий*. Суть зводиться до вимоги, що політика повинна прагнути вищих моральних цінностей (наприклад, справедливості) та за будь-яких обставин не порушувати моральних принципів, використовувати лише морально дозволені засоби. Наслідком такої позиції є малоефективність політики. Найбільш радикальним різновидом цієї позиції є ототожнення політики та моралі на тій підставі, що благо людини та держави єдине (така позиція близька до античного нормативного зразка взаємодії індивіда і групи – наприклад, в Аристотеля).

- *незалежний*. Суть зводиться до вимоги, що мораль і політика не повинні втручатися у сферу діяльності одна одної (законодавча і виконавча влада вільні від моралі, а судова керується нормативним правом). Тобто, на переконання російського дослідника Івана Гобозова, політика та мораль є автономними сферами діяльності. Мораль – це сфера *особистої* відповідальності та приватності, політик повинен бути моральним в особистому житті, але політичні рішення приймати, виходячи з позицій прагматизму та *суспільної корисності*, „в ім'я” нації, класу, держави тощо (до речі, аморальність завжди прикривається суспільною корисністю, прогресом тощо).

- *суперечливий*. Твердить, що політика – це *сфера боротьби* добра (моралі) та зла (власне політики). Ця позиція спирається на загальнофілософський (етичний) засновок про *вроджену зіпсутість людської природи* та / або про *зіпсутість природи влади* (теза: „влада псує людину”). У свою чергу, це вважається наслідком того, що політика часто змушена вдаватися до брехні. Звідси впливає парадокс політики: хоча політика значною мірою є джерелом зла (оскільки групові знеособлені політичні рішення сприяють відходу від індивідуальної моралі; оскільки політична могутність як можливість керувати людьми часто приваблює та дає змогу реалізувати особисті потреби тощо), водночас політика покликана боротися зі злом та робить це (і знову його плодить).

- *компромісний*. Його суть полягає у ствердженні необхідності впливу моральності на політику з урахуванням особливостей останньої. Зокрема, це найбільше стосується питання застосування насильства (і тоді „моральна” політика трактується як така, що

мусить обирати між більшим та меншим злом). Виразним представником цього підходу є М.Вебер, який вважає за необхідне для політика дотримуватися так званої „етики відповідальності”, яка протилежна за своїми вихідними характеристиками до „етики переконання” (хоча на практиці вони перебувають, скоріше, у відношенні взаємодоповнюваності). Російський дослідник Б.Капустін вважає, що зв’язок між політикою та мораллю опосередковується так званою „політичною публічною мораллю”, яка характеризується консеквенціалізмом (орієнтацією на *наслідки* діяльності), контекстуалізмом (кореляцією діяльності з огляду на умови та обставини), так званою „народною перспективою” (врахуванням та прогнозуванням реакції спільноти на політичні рішення).

Ще один аспект взаємовідносин політики та моралі – це питання співвідношення моральності та професіоналізму. Воно виникає у зв’язку з чисельним зростанням як законодавців, так і виконавців. Сюди також входять питання суспільного контролю за діяльністю того чи іншого політика; питання особистої компетентності у зв’язку з особистою моральністю (чим вищий рівень – тим вищі вимоги: наприклад, різні вимоги до голови держави та голови приватного товариства).

Взагалі, коли мова йде про моральні виміри політики, моральні вимоги до політичних рішень та політичної діяльності, то потрібно дотримуватися задекларованого Аристотелем принципу „золотої середини”.

З одного боку, не можна сповідувати позицію відмови від моралі в політиці: наслідком такого стане корупція, політичні закулісні торги, залякування та дискредитація політичних опонентів, непотизм, надання переваги особистому перед суспільним, дипломатична (і не тільки) брехня тощо (наприклад, Перл-Харбор, Ірак).

З іншого боку, не потрібно ставити завищених моральних вимог до політики. Чому шкідливі завищені моральні вимоги? Тому, що політика створює та покращує зовнішні умови існування соціальної людини, але не займається створенням „моральної” особи. Якщо політика стає на захист завищених моральних вимог, починаються проблеми (наприклад, „сухий закон” у США, СРСР часів „воєнного комунізму” та наступний розквіт мафії та самогоноваріння). Більше того, завищені моральні вимоги до політики (і транслювання їх на суспільство) – це можливо лише в тому випадку, коли існує чітка централізація політичної влади, тобто, частіше за все, в умовах тоталітарного (чи авторитарного) режиму (характерним прикладом можуть слугувати численні реформи туркменського президента Сапармурата Ніязова, спрямовані на „вдосконалення” суспільної моралі).

Лекція 2. Предмет політичної етики.

1. Історичні передумови виникнення політичної етики.
2. Історичні типи політичної етики.
3. Політична етика як практична етика.

Історичні передумови виникнення політичної етики.

Окремі ідеї, які можна віднести до сфери зацікавлень та теоретичного осмислення політичної етики, з'явилися ще на зорі не лише політичного, але й філософського освоєння дійсності (в період ранньої античності занходимо поодинокі ідеї, але вже в період високої класики (5-3 ст. до н.е.) маємо розвинуті політико-філософські теорії Платона та Аристотеля). Тим не менше, окремого та самостійного значення політична етика отримує в теоріях західних (та північно-американських) мислителів у 1960-70-их рр.

До цього призвів цілий ряд факторів, найважливішими з яких є:

- культурний шок, розпад ціннісних орієнтацій;
- криза внутрішньої та зовнішньої політики держав;
- виснаження ліберальної традиції;
- втрата авторитету державною владою (та її критика з боку суспільства);
- зростання „лівого” руху (революціонізація свідомості);
- загострення загальних кризових настроїв.

Також потрібно брати до уваги дві важливі та пов'язані між собою зміни у суспільній свідомості, що сягають витокami ще періоду Нового часу:

- утвердження в буденній свідомості думки про те, що політика – „брудна” справа (з позиції моралі). Російська дослідниця Є.Дубко відзначає, що саме в період Нового часу руйнується класичне (традиційне) уявлення про політику як діяльність, що спрямована на всезагальне благо та гідна представника еліти (так її розуміли, наприклад, Аристотель, Цицерон, Тома Аквінський та навіть Дж.С.Мілль). Відтепер аксіомою для буденної свідомості стає твердження про аморальність політики.

- загострення теоретичного інтересу до проблеми співвідношення політики та моралі. Це, у свою чергу, теж пов'язано з новочасними процесами (передовсім, з руйнуванням моральної системи традиційного суспільства внаслідок послаблення впливу церкви, з усвідомленням релятивізму цінностей внаслідок інтенсифікації міжкультурних контактів та орієнтації на прогрес).

Зв'язок між такими двома факторами полягав у тому, що на противагу до догматичної буденної свідомості теоретична думка починає працювати над створенням проекту власне *політичної* етики. І починається цей процес з окреслення *об'єкта* і *предмета* політичної етики.

Історичні типи політичної етики.

Людське суспільство змінюється історично, а разом із ним змінюється система моралі взагалі та політична етика зокрема. Якщо можна говорити про відносну сталість об'єкта політичної етики – це політика у всіх своїх проявах, то предмет не є сталим, оскільки розуміється як та частина об'єкта, що в даний момент або в першу чергу

знаходиться в полі зору суб'єкта. Тобто, предмет політичної етики впродовж історії змінювався. Зміну предмета політичної етики зручно прослідкувати через аналіз так званих історичних типів політичної етики.

Підставою виділення історичних типів є класифікація німецького дослідника Дольфа Штернбергера, здійснена у праці „Три корені політики” (1978). Д.Штернбергер виділяє:

- модель аристотелівської політики (антропологічна);
- модель політики Н.Макіавеллі (демонологічна);
- модель марксистсько-ленінської політики (есхатологічна).

Антропологічна ґрунтується на тому, поліс та його устрій засновуються на суспільній діяльності громадян, які в якості розумних та наділених мовою живих істот прагнуть одержати щастя, тобто, досягти досконалості.

Демонологічна веде мову про штучні засоби, за допомогою яких володар отримує та зберігає владу, причому, заради такої мети можна використовувати будь-які засоби. Вона виступає з позицій цілком протилежних до позицій антропологічної моделі.

Есхатологічна має своєю метою підготовку та досягнення щасливого остаточного стану. Вона виявляється різновидом (модифікацією) релігійної позиції (її джерелом є міркування середньовічного філософа Августина Аврелія, що спирається у своєму баченні долі світу на Одкровення Івана Богослова).

Д.Штернбергер вважає, що якимось чином поєднати їх неможливо, вони виступають так званими „чистими” типами, оскільки антропологічна прагне до врегулювання суперечностей, демонологічна – до придушення суперечностей, а есхатологічна – до позбавлення від суперечностей.

Відповідно до кожної з цих моделей можна виділити притаманний їм тип політичної етики.

Особливостями політичної етики, що базується на аристотелівській моделі (враховуючи ті здобутки, які внесли у неї політико-філософські теорії Нового часу (Т.Гоббс, Дж.Локк, просвітники) можна вважати наступні:

1. Орієнтація на договір та компроміс з метою мирного врегулювання конфліктів.
2. Вибірковість засобів та скромність мети.
3. Авторитетність конституційного начала.
4. Пріоритет вищих людських здібностей (розум, мовлення) над нижчими (сила).
5. Консенсуальність та дискурсивність.

Особливостями політичної етики, заснованої на моделі Н.Макіавеллі, є:

1. Орієнтація на людей влади і державу влади.
2. Неперебірливість у засобах (все дозволено) та масштабність мети (зняття конфліктності шляхом придушення її джерел).
3. Абсолютна пріоритетність владного начала.
4. Підпорядкування етики політиці з можливістю (та навіть необхідністю) порушення етичних норм з метою досягнення політичних цілей.

Особливостями „революційної” політичної етики, заснованої на моделі марксистсько-ленінської політики, є:

1. Орієнтація на кінцеву мету.
2. Можливість використання всього арсеналу засобів, залежно від ситуації.

3. Масштабність мети (досягнення безкласового суспільства, позбавленого конфліктності та панування).

4. Пріоритетність вищої мети.

Врешті-решт, при відповіді на питання про предмет політичної етики слід мати на увазі, що сучасна політична етика засновується на аристотелівській моделі, враховуючи ті здобутки, які були внесені до її змісту представниками Нового часу.

Політична етика як практична етика.

Політична етика є частиною ширшого утворення – соціальної етики, а також визначається тим, що є *практичною* етикою. Практичність політичної етики зумовлена наступним:

- по-перше, політика є, перш за все, практичною діяльністю, оскільки диктується практичними життєвими потребами та інтересами людей;
- по-друге, політика ставить за мету регулювання практичного життя людей з метою подолання конкурентності та конфліктності в досягненні практичних цілей;
- по-третє, реалізація політичних цілей в сучасних умовах полілогу та плюралізму передбачає налагодження та проведення різноманітних практичних програм (перш за все, комунікативних, дискурсивних практик).

При визначенні предмету політичної етики неодмінно потрібно враховувати цей практичний характер сфери, яку вона покликана оцінювати й регулювати.

Проблема полягає в тому, що *уніфікованого* поняття предмета політичної етики немає. Російська дослідниця Є.Дубко називає цілий ряд так званих „макетів політичної етики”, які можуть слугувати визначеннями її предмета. Для зручності їх можна погрупувати за двома аспектами: прикладним і теоретичним.

До прикладного аспекту відносяться наступні „макети”:

1. Політична етика – політична деонтологія, моральний кодекс політика – перелік інструкцій, необхідних для державного діяча.
2. Політична етика – використання імперативної та ціннісно навантаженої лексики, мови моралі з метою демагогії.
3. Політична етика – політичний ідеалізм, політична наївність.
4. Політична етика – політичний етикет – правила поведінки, спілкування тощо.
5. Політична етика – процедура торгу та згоди з метою досягнення консенсусу.

До теоретичного аспекту відносяться наступні „макети”:

1. Політична етика – методичне дослідження проблем взаємовідношення політики та моралі (визначення німецького дослідника Б.Сутора).
2. Політична етика – політична персоніфікація та агіографія (оповіді про „хороших” політиків, вивчення мемуарів, текстів статей, виступів тощо).
3. Політична етика – теорія політичного гуманізму.
4. Політична етика – морально-політична *критика*.
5. Політична етика – концепція іманентної (спеціально пристосованої до політики) моралі, „реальної” моралі (російський дослідник Б.Капустін веде мову про так звану „публічну політичну мораль”).
6. Політична етика – філософія справедливості.
7. Політична етика – вивчення етичного багажу політичних партій та рухів.

Все це може слугувати визначенням політичної етики, її предмета.

В межах запропонованого курсу політичної етики предмет узгоджується з визначенням політики як *практичної посередницької інтеракції*, яка містить в собі три необхідні елементи, що їх Б.Сутор називає „масштабами політичного”: політичні цілі, інститути та діяльність.

Відповідно до цього, політична етика (її предмет) визначається як етика:

- політичних цілей;
- політичних інститутів;
- політичної діяльності.

Лекція 3. Етичні виміри політичних цілей, інститутів, діяльності.

1. Політичні цілі: мир, свобода, справедливість.
2. Етичне значення інститутів.
3. Етичні виміри політичної діяльності.
4. Етичне окреслення політичного стилю діяльності.

Політичні цілі: мир, свобода, справедливість.

Відповідно до виділених раніше масштабів „політичного” (policy, polity, politics), політична етика займається наступними питаннями:

- чи є правильними або виправданими *цілі* та програми політики?
- чи є правильними засоби, що представлені *інститутами*, правилами та законами політичного порядку?
- чи є правильними *дії учасників* політичного процесу?

В межах західної представницької демократії політичними цілями (або цільовими цінностями) виступають мир, свобода та справедливість. У своїй сукупності вони є складовими *всезагального блага* (спільного інтересу). Тому в межах аспекту цілі політична етика ставить питання про те, чи повинні конкуренція інтересів суб'єктів політичного процесу та вирішення конфліктів підлягати всезагальному благу як найвищому інтересу.

Утвердження згаданих складових всезагального блага в історії західної політичної думки відбувалося поступово.

Спочатку – в межах Гоббсової концепції „війни всіх проти всіх” – ставиться питання про цінність *миру* (оскільки *ніхто* від насильства не є застрахованим, мир визнається *всезагальною* цінністю).

Далі – в межах концепції Дж.Локка – ставиться питання про цінність *свободи* (оскільки громадянам потрібна не лише безпека, але й *розвиток* своїх природніх прав на життя, свободу та власність).

Нарешті – в межах ближчих до сучасності теорій соціальної політики та соціальної держави – ставиться питання про цінність *соціальної справедливості* (громадяни мають право на розвиток своїх природніх прав, але й мусять мати *обов'язки* по відношенню до тих, хто в силу незалежних від них обставин не може вільно розвивати свої природні права).

При розгляді цільових цінностей потрібно мати на увазі наступні моменти:

1. Реалізація трьох цінностей завжди відбувається *непрямим* шляхом – через побудову такого інституційного порядку, який найкращим чином їм відповідає. Держава не проводить у життя мир, свободу та справедливість, а лише *інституційно* регулює реалізацію *інтересів* так, щоб вони не ставали на заваді трьом цілям. В цьому сенсі, мир, свобода та справедливість – не стільки цілі, що досягаються раз і назавжди, скільки *постійні завдання* суспільного устрою.
2. Мир, свобода та справедливість – це принципи, регулятивні ідеї, орієнтації. В цьому сенсі, вони мають подвійну якість: з одного боку, вони *повинні* братися до уваги, бути загальним орієнтиром, але, з іншого боку, не можуть нормувати дії в *деталях* чи в *конкретних* ситуаціях. Тобто, з них самих не можна з упевненістю вивести, що саме слід робити.

3. Політичні цілі відкривають *надто великі* можливості для інтерпретації в боротьбі інтересів.
У зв'язку з цим, при веденні політичної дискусії, яка відповідала б етичним вимогам, їх слід визначати негативно, а не позитивно: мир – як відсутність насильства, свобода – як відсутність примусу, справедливість – як відсутність несправедливості. Річ у тім, що *позитивні визначення* цільових цінностей суттєво залежать від інтерпретативних можливостей сторін у суперечці.
4. Потрібно мати на увазі, що існує можливість *цільових конфліктів*.
Тому необхідно створити такий політичний порядок, для якого характерний був би *баланс* цільових цінностей, оскільки в протилежному випадку – випадку підсилення одних цінностей за рахунок інших – політичний порядок є хитким (наприклад, свобода без справедливості обертається несвободою слабших, що може вплинути на громадський мир).

Етичне значення інститутів.

Загалом інститути є нормативними структурами, які нормують те, що *повторюється* в соціальному житті, утверджуючи його на тривалий час (наприклад, інститут шлюбу та сім'ї регулює та нормує відносини між статями та поколіннями; інститут ринку – відносини обміну тощо). Інститути встановлюють межі для індивідів та задають орієнтації для їхньої діяльності, тим самим надаючи співіснуванню людей певну регулярність та впевненість.

Значення інститутів з точки зору політичної етики виявляється у наступному:

1. Інститути як нормативні структури незамінні, коли необхідно координувати дії у співіснуванні багатьох осіб та забезпечувати певну взаємонадійність. Навіть особиста совість як *остання інстанція* повинна враховувати нормативні вимоги інститутів, оскільки людина – істота соціальна.
2. Інститути не можуть замінити *індивідуальну мораль*, але можуть підтримати її та зобов'язані компенсувати її дефіцит.
3. Оскільки політичні інститути є *формою посередництва* між інтересами груп та всезагальним благом, вони повинні забезпечувати таку свободу й ефективність посередництва, щоб сприяти максимальному дотриманню блага та максимальній реалізації інтересів.
4. Всі громадяни зобов'язані дотримуватися правил, тобто, поважати інститути. Це є моральним обов'язком, але водночас не вважається моральною заслугою.
5. Моральні вимоги до політики повинні бути „перекладені” на мову інститутів та трансформовані у форму обов'язкових для всіх загальних законів. Тобто, індивідуальна мораль не здатна вирішити *глобальних* проблем (наприклад, приватні пожертви у фонд боротьби зі СНІД не є ефективними без додаткових *дієвих* політичних рішень, прийнятих *інститутами* на національному та міжнародному рівнях).
6. Моральна якість політики не обмежується *індивідуальною* мораллю політичних представників. Необхідна *інституційна* мораль, яка є не особовою, а *посадовою*.

Етичні виміри політичної діяльності.

Необхідність етичного обґрунтування політичної діяльності детермінована трьома факторами:

- по-перше, інститути – це соціокультурні духовні установи, в яких *діють люди*;
- по-друге, часто самі інститути стають предметом суперечки, яка повинна чимось регулюватися;
- по-третє, політична етика – це ще й *ситуативна* етика, а тому повинна ставити питання про те, що має бути присутнім завжди, не зважаючи на ситуацію.

Те, що повинно бути присутнім та регулювати політичну діяльність як активність політичних суб'єктів (груп та їхніх представників) – це *чесноти*. Важлива обставина – такі чесноти постають мірилом не індивідуального приватного життя, а інституціональними рамковими умовами інтеракцій між групами (тому можливо говорити про наявність тієї чи іншої чесноти в діяльності того чи іншого інституту).

Політична етика аналізує чотири так звані „генеральні” чесноти: розумність, справедливість, мужність (сміливість, стійкість) та поміркованість.

Політична розумність (іноді її також йменують „ситуативною совістю”) вважається найважливішою чеснотою, завданням якої є розумне рішення практичних проблем діяльності. Політична розумність як *ситуативна* совість є необхідною тому, що:

- дійсність є багатогранною та передбачає багатоманітність шляхів до мети;
- в політиці мова йде не лише про усвідомлення комплексних обставин справи, але й про відповідальну організацію постійно змінних соціальних відносин;
- багато учасників знаходяться у відносинах конкуренції та конфлікту.

Тому політична розумність проявляє себе в пошуках та знаходженні засобів та шляхів до поставлених цілей. Причому, якщо загальні цілі (мир, свобода, справедливість) є часто безсумнівними, то навколо засобів та шляхів їх досягнення ведуться суперечки і тут необхідна політична розумність.

Політична розумність розкривається у чотирьох вимірах:

- готовність (здатність) до навчання, прийняття нового;
- пам'ять (як розуміння історичної ситуації);
- майстерність (як об'єктивність, неупередженість, гнучкість);
- здатність передбачення.

Справедливість вважається другою після розумності за важливістю, має багатоманітні прояви, а тому потребує докладного аналізу в окремій лекції.

Мужність означає позицію, згідно з якою людина готова прийняти збитки заради більш високих благ (врешті-решт, заради всезагального блага). В цьому сенсі, вона є протилежною байдужості за принципом „якось воно буде”, „моя хата скраю”.

Хоча політик завжди є виразником інтересів певної групи, він також повинен орієнтуватися на всезагальне благо, а це вимагає відмовитися від проведення групових інтересів бідь-якими засобами. Зрозуміло, що в такому випадку політикові необхідна мужність, оскільки він неодмінно потрапляє в ситуацію суперечки та навіть конфлікту.

Можна вести мову про два виміри (форми) політичної мужності: активна форма та пасивна форма.

Активна форма виражається як:

1. Громадянська мужність (мужність вільного висловлювання, мужність критикувати, заперечувати та наполягати відносно владних та управлінських інституцій, мужність протистояти формованій владою через ЗМІ та ідеологію громадській думці, суспільному конформізму та стереотипам).
2. Здатність до конфліктів як вміння сперечатися, конкурувати (навіть у своєму середовищі), аж до ворогування та жорсткого конфліктування. Це зумовлено тим, що боротьба за всезагальне благо часто неможлива без конфліктності, а позиція байдужої людини, яка називає себе „мирною”, є невинуватою та рівноцінною, як зауважує Б.Сутор, „проїзду зайцем”, оскільки свою частину всезагального блага в подальшому одержить кожен (хто боровся за нього та хто уникав боротьби).
3. Здатність до проведення в життя (мужність почати певну справу, впевненість в умінні впливати на щось, бажання спільної праці, стійкість до критики власних рішень, готовність приймати „непопулярні” рішення).

Пасивна форма політичної мужності виражається як:

1. Наполегливість.
2. Витримка.
3. Терплячість.
4. Опірність.

Суть пасивної форми зводиться до того, що важливо не тільки досягти блага, але й утримати досягнуте.

Поміркованість здається, на перший погляд, найменш політичною чеснотою, але якщо брати до уваги, що її протилежність – непоміркованість – має значні соціальні наслідки, то її теж слід зарахувати до політичних чеснот, які важливі у політичній суперечці.

Коли ведуть мову про поміркованість в сучасних умовах, то мають на увазі кілька аспектів:

1. Поміркованість як дотримання міри в *матеріальних* домаганнях.
Йде мова про поміркованість в індустріальному та соціальному зростанні. Вона виражається в ощадливості та свідомому обмеженні споживацтва як на індивідуальному рівні (наприклад, приходити в супермаркет з власною багаторазовою тарою), так і на суспільному (зокрема, політика встановлення лічильників, практика секонд-хенду, врешті-решт, прагнення досягнути *соціальної ринкової економіки*, тобто, такої, в якій соціально-державні інституції не надають блага, а виступають гарантом вільного розвитку суспільних сил з одночасним *справедливим* урівнюванням).
2. Поміркованість як здатність контролювати і стримувати пристрасті.
Такий аспект поміркованості стосується і політика, і громадян. Політик повинен і сам бути поміркованим, і не нагнітати зайвих пристрастей серед громадян (як має місце в діяльності демагога, який використовує негативні афекти індивідів: страх, ненависть, гнів, в той час як поміркований політик апелює до розуму людей). Також така поміркованість стосується владних інституцій загалом, які через ЗМІ та ідеологію можуть ефективно керувати афектами громадян.
3. Помірковане ставлення до владних інститутів.

Хоча громадяни мають *право* захищати свої свободи всіма можливими засобами, вибір інструментів повинен бути поміркованим, інакше інститути можуть не впоратися зі своїми завданнями (наприклад, якщо має місце колективна дія, яка спрямована на свідоме *перевантаження* судів скаргами, то суд фізично не зможе впоратися зі своїм завданням). Тобто, інститути теж потребують поміркованості відносно себе з боку громадян.

Етичне окреслення політичного стилю діяльності.

Вже згадувалося про те, що політика значною мірою є сукупністю комунікативних практик, а також про те, що політик за будь-яких умов у своїх комунікаціях з громадянами як тими, від кого він отримав мандат, повинен бути правдивим та прагнути до істини. Аналогічно і соціум повинен бути справедливим щодо політика у своїх з ним комунікаціях.

Правильне та неправильне у політичних комунікаціях, пов'язане з наявністю чи відсутністю тих чи інших чеснот в політика та громадян, відноситься до політичного стилю.

Рисами політичної діяльності, які свідчать про неетичний політичний стиль, можна назвати:

1. Безкомпромісність та нездатність визнати власні помилки.
2. Брехня.
3. Корупція як самозабезпечення.
4. Демагогія (моралізування).
5. Маніпулювання як комплекс заходів, що спрямовані на створення певного *настрою*, а не на інформування.

Охарактеризуймо ці риси.

Безкомпромісність та нездатність визнати власні помилки можуть бути названі „комплексом непогрішимості”. Такі риси неетичного політичного стилю свідчать про брак політичної розумності в суб'єкта політичної дії. Прикладом такої риси є практикування політики „сильної руки” навіть всупереч здоровому глузду та закликам міжнародних інституцій.

Брехня як повідомлення інформації, що не відповідає дійсності, може виявлятися дуже по-різному, а також по-різному оцінюється загальною та політичною етикою. Передовсім, слід розрізняти такі різновиди брехні:

- явна („велика”) брехня;
- „невинна” („дитяча”) брехня – прикрашання, фантазія, хвалькуватість, перебільшення;
- „буденна” брехня – вона лежить в основі різноманітних зручностей, приятних стосунків, дрібних компромісів тощо;
- „сумлінна омана” – брехня як наслідок поверхневості поглядів, невігластва, незнання всіх обставин.

Очевидно, що моральний осуд найбільшою мірою стосується явної брехні, а меншою – всіх решта різновидів (іноді – як має місце в етикеті – „буденна” брехня навіть заохочується).

Якщо розглядати брехню з точки зору її призначення (навіщо суб'єкт бреше), то мораль високо оцінює наступні різновиди брехні:

- „брехня-розрада” як ліки від відчаю;
- „рятівна брехня” як обдурювання зі співчуття та в інтересах того, кого обдурюють;
- обдурювання ворога;
- брехня, щоб принести задоволення іншому (компліменти, правдоподібні лестощі тощо).

В політичному дискурсі використовуються особливі прийоми брехні, наприклад, „штучні плітки”, блеф, „півправа-півбрехня”, переформулювання тощо.

З точки зору і загальної, і політичної етики брехня є аморальною, але брехун-політик є небезпечнішим, ніж „просто” брехун. Брехня недопустима в політиці, тому що:

- вона демонструє *зневагу* до інших (обдурених);
- вона приховує, можливо, ще важчі злочини;
- брехун порушує автономію інших та втручається у сферу їхньої особистості;
- вона сприяє процесу „соціальної реїфікації”, тобто, перетворення людей на речі, якими *маніпулюють* (наприклад, під час виборів);
- вона позбавляє людей права знати те, що може вплинути на їхню долю (таким чином, можна сказати, що вона ставить під загрозу реалізацію суспільного блага);
- тривале її використання підриває авторитет державної влади, веде до суспільної апатії та зростання цинізму; врешті-решт, часте використання брехні політиком розмиває межу між „великою” брехнею та „допустимою”, що сприяє зниженню морального рівня як самого політика, так і суспільства загалом;
- найбільшою небезпекою при використанні брехні в політиці є атрибутизація брехні, коли вона визнається невід'ємною частиною політики та, як наслідок, ототожнення політики та брехні (в такому випадку брехня перестає бути відчутним навантаженням на совість політика).

Корупція як самозабезпечення (праця на себе) не завжди вважалась аморальним і, тим більше, кримінально переслідуваним явищем, а стала таким, починаючи з кінця 18 – у 19 ст., коли, за свідченням Джеймса Скотта, почала домінувати доктрина *всезагального блага* в межах *національних* держав (коли суспільне право вивиснується над особистим).

Корупція є аморальним явищем, тому що:

- вона створює нерівні умови (заперечує принцип егалітаризму, принцип справедливості шансів), оскільки забезпечені мають більше шансів, ніж незабезпечені;
- вона призводить до домінування приватного інтересу над всезагальним благом (це є аморальним з точки зору соціальної етики);
- вона ігнорує життєві інтереси неконкурентних груп (що призводить до наростання насильства в суспільстві – хто не може вдатися до підкупу, схильний отримувати бажане фізичною силою);
- корупція підриває довіру до держави та посадових осіб, поглиблюючи тим самим суспільний цинізм, деформує моральні ідеали та цінності, призводить до деформації суспільної моральності та деградації особистості;
- веде до незворотних структурно-функціональних змін, створюючи загрозу громадській та особистій безпеці.

Разом із тим, слід відзначити два „позитивні” моменти корупції, які, врешті-решт, можуть мати позитивний ефект на суспільну моральність:

- корупція є альтернативою *насильству* при вирішенні конфліктів інтересів (в цьому сенсі, корупціонер є більш прийнятним для системи, ніж бунтівник);
- корупція може бути використана для подолання бюрократичної інерції та, як наслідок, може мотивувати бюрократію діяти в ім'я суспільного блага.

У зв'язку з явищем корупції виникає такий моральний парадокс: хоча вона є альтернативою насильству, але зростання корупції в суспільстві веде до зростання насильства за рахунок неконкурентних груп.

Демагогія (моралізування) в політиці виявляється у таких явищах:

- використання „чорно-білої” логіки (наприклад, поділ людей на „хороших” і „поганих”);
- надмір моральної термінології та оцінок;
- апеляція до пристрастей (гнів, заздрощі тощо), а не до розуму;
- короткотерміновий ефект моралізаторства зумовлює його надзвичайну контекстуальність;
- непослідовність, інтелектуальна слабкість, еkleктичність вимог, схильність до тривіальності та ординарності суджень;
- претензія на позицію „судді”, що виявляється у категоричності та ригористичності суджень;
- швидка зміна інтонації (настрою) – від вкрадливої та улесливої – до крикливої та погрозливої, емоційна нестримність та недисциплінованість;
- примат *полемічного* змісту понять і термінів над *конкретним*, зловживання загальними поняттями („державна”, „люди”, „виборці”, „бюджетники”, „воля виборця” тощо) та емоційно забарвленими словами („справедливість”, „смерть”, „Бог”), використання гіперболізованих форм та евфемізмів (наприклад, замість „війна” використовують „конфлікт”, „миротворча акція”, „втручання” тощо);
- приховування власне *політичного* у розвитку подій: наприклад, критика як „розкольників” внутрішньопартійної опозиції, яка, насправді, є засадою демократичності партії, або вимога від лідера прийняти „владне” рішення (що суперечить принципу рівноправності представництва).

Маніпулювання є комплексом заходів, які спрямовані не на якісне інформування, а на створення певного настрою (часто з використанням інших згаданих засобів – брехні, демагогії тощо). Часто маніпуляція відбувається через підконтрольні чи заангажовані ЗМІ. Проявами маніпулювання є персоналізація, емоційне забарвлення, драматизація, моралізування, підозра, нерозрізнення інформації та коментарів тощо.

Всі перелічені риси неетичного політичного стилю вважаються аморальними. Найменше, до чого вони призводять – це конфлікти інтересів груп, які не мають перспектив для остаточного вирішення, а найбільше – до гальмування і припинення реалізації всезагального блага.

Лекція 4. Особливості реалізації цільових цінностей.

1. Двозначність поняття всезагального блага.
2. Класифікація технік та способів впливу. Характеристика партнерських, допоміжних впливів.
3. Характеристика впливів через натиски та насильницьких впливів.

Двозначність поняття всезагального блага.

Основні політичні цілі або цільові цінності – мир, свобода, справедливість – визнаються безсумнівними за будь-якого політичного режиму та будь-якою (владною чи опозиційною) політичною групою. Будь-яка група називає такі цінності в їхній сукупності всезагальним благом.

Якщо брати до уваги, що політика – це регулювання взаємодії великих суспільних груп в умовах конкурентності та конфліктності їхніх інтересів, то реальною проблемою політико-етичної теорії (і практики політичного співжиття) постає проблема *взаємовідношення конкретних інтересів та всезагального блага*. Питання звучить так: на що повинно орієнтуватися суспільство при реалізації всезагального блага?

Відповідь на це питання залежить від того, як визначається саме поняття „всезагальне благо”. Традиційно говорять про два розуміння „всезагального блага”:

- у *вузькому* сенсі, поняття всезагального блага означає не те, що сприяє добробуту цілого як такого, а добробуту громадян. Тобто, характерна риса такого вузького бачення – це відмова від просторової аналогії частини та цілого: індивідуальна особа не є частиною цілого, а скоріше особи в соціальній кооперації породжують дещо, що одержує найменування „ціле”;

- у *широкому* сенсі, поняття „всезагальне благо” означає все те цінне, що люди творять в кооперації; все, що слугує загальній користі (в греко-римській традиції воно одержало назву „*res publica*”). Характерна риса такого широкого тлумачення – це уявлення про співвідношення приватних інтересів та всезагального блага за аналогією з просторовим співвідношенням частини та цілого: приватний інтерес є окремим випадком реалізації всезагального блага або *повинен* бути таким.

Як наслідок, якщо суспільство виходить із вузького розуміння всезагального блага, то при його реалізації орієнтується на вимогу *правильного розуміння інтересу та ненасильницького впливу суб'єкта на об'єкт*; тоді як реалізуючи всезагальне благо в широкому сенсі поняття, суспільство орієнтується на вимогу *солідарності*.

Розгляд і класифікація способів і технік впливу (якщо „всезагальне благо” розуміється вузько) є необхідними, зважаючи на те, що, попри безсумнівність та моральність самих складових всезагального блага (цільових цінностей: миру, свободи, справедливості), їхня реалізація далеко не завжди сама по собі може бути кваліфікована як „морально виправдана” та не завжди приводить до морально добрих результатів (наприклад, Французька революція 1789-94 рр. починалася із гасла „Свобода. Рівність. Братерство”, але невдовзі обернулася якобінською диктатурою та гільйотиною). Тобто, оцінювати на відповідність цільовим цінностям необхідно самі *способи* їхньої реалізації (засоби їхнього досягання). Такі *способи* самі повинні уникати насильства, примусу та несправедливості.

Знак рівності між „способами реалізації цільових цінностей” та „способами впливу” можна поставити тому, що реалізація цільових цінностей відбувається в умовах взаємодії суб’єктів політичної діяльності, кожен з яких намагається задовольнити власні інтереси, які можуть вступати в конфлікт з інтересами іншого суб’єкта.

Класифікація технік та способів впливу. Характеристика партнерських, допоміжних впливів.

Одну з класифікацій способів та технік впливу було запропоновано сучасним польським дослідником А. Гжегорчиком.

Техніки та способів впливу існує багато і вони різняться як за спрямованістю, так і за відношенням до об’єкта впливу з боку суб’єкта. А.Гжегорчик класифікує техніки так:

1. Впливи, що розглядають об’єкт впливу в якості рівноцінного партнера та спрямовані на реалізацію спільних цінностей, – партнерські, ненасильницькі, допоміжні (субсидіарні) впливи.

2. Впливи, що не розглядають об’єкт впливу в якості рівноцінного партнера:
А) впливи, якими намагаються змінити стан об’єкта через *вплив на його вільне рішення*, – натиски;
Б) впливи, якими намагаються змінити стан об’єкта через *створення зовнішніх умов, незалежних від вільного рішення об’єкта, що фізично змінюють стан об’єкта*, – насильницькі впливи (впливи обумовлення).

Головна риса **партнерських, допоміжних впливів**: вони уможливлуються в ситуації згоди, яка, у свою чергу, робить можливою спільну діяльність.

До допоміжних впливів зараховують:

1. Рішення приступити до співпраці або її підтримка.

Такий спосіб впливу має принципову проблему: суб’єкт, що прагне співпраці, може не помітити, що насправді *нав’язує* власні погляди, схеми поведінки чи рішення. Тому співпраця повинна мати так званий субсидіарний (допоміжний) характер, який передбачає створення таких умов співпраці, щоб кожна група (учасник) змогла максимально розвинути власну *творчість* в рамках запланованих спільних дій. В політичній практиці такий принцип виявляється в *повазі* до всіх учасників, тобто, в *унікненні узурпації* всієї творчості та в *допуску* кожного до творчості.

2. Пасивна або активна допомога (незаваджання або включення в діяльність об’єкта – але, лише за згоди об’єкта та без нав’язування власного рішення).

3. Порада як допомога у сфері планування; комунікативна дія, через яку суб’єкт ставить себе в ситуацію об’єкта і шукає разом із ним розв’язок проблеми. В цьому випадку теж потрібно брати до уваги субсидіарний принцип, оскільки порада часто дається з огляду на кращу інформованість і тут теж інколи виникає тяжіння суб’єкта до накидання власної думки.

4. Передача істинної (правдивої) інформації.

Проблема може виникнути в тому, що суб’єкт передає правдиву інформацію об’єктові, який *не хоче* її сприймати і тоді має місце неповага до об’єкта і тиск. Тому *правильне* передавання правдивої інформації повинно бути: істинним (вірно описувати дійсність); пізнавально ієрархізованим (підкреслювати значущість *суттєвого*); пристосованим до інтеграції з попереднім знанням об’єкта; нешкідливим (тобто, не деморалізувати об’єкта

впливу: наприклад, інформація про тотальну корумпованість не повинна вести до зменшення опору такому явищу, до „опускання рук”).

5. Тренінг як допомога у виробленні певної навички.

6. Пропозиція, прохання, заклик, нагадування – як звертання до почуттів об’єкта, заклик до дій, що прямо впливають з його життєвої позиції та спільних із суб’єктом цінностей.

7. Засвідчення цінностей – реалізація суб’єктом певної цінності таким чином, що для об’єкта, на якого спрямований вплив, стає очевидною як сама цінність, так і важливість її для суб’єкта (реалізується через демонстрації, ненасильницькі акції непокори, самопожертву, декларацію намірів тощо). Важливо засвідчити цінності таким чином, щоб процес не призвів до насильницького нав’язування цінностей. Це можливо в тому випадку, коли така діяльність здійснюється: з повагою до об’єкта; зі справедливістю до об’єкта (наприклад, не закликати до певної дії того, хто в принципі не може її здійснити – за законом, за повноваженнями тощо); з поблажливістю до об’єкта; з допусканням вільної творчості об’єкта.

Характеристика впливів через натиски та насильницьких впливів.

Особливість таких впливів – їхня нечітка межа з третьою групою (насильницькими впливами). Критерій відділення: впливи через натиски не створюють загрози для *буття* об’єкта впливу, бо така загроза свідчить про вплив через насильство.

Загальна схема впливу через натиск: суб’єкт створює таку ситуацію, в якій об’єкт не може вільно реалізувати власне рішення, оскільки вільна реалізація передбачає втрату чого важливого для об’єкта (наприклад, зв’язку з групою, прихильності начальства тощо). В такому випадку об’єкт може реалізувати власне рішення, якщо запропоноване суб’єктом не є прийнятним.

Розрізняють такі впливи через натиск:

1. Прохання, мотиваційною основою якого є припущення доброзичливості об’єкта. Той, хто просить, відчуває привілейованість свого становища, оскільки відносно нього припускається природна чи вимушена доброзичливість (наприклад, прохання начальника до підлеглого, старшого до молодшого, викладача до студента, прохання поступитися місцем у транспорті тощо).

2. Вимога та нагадування на підставі існування певних обов’язків об’єкта впливу. В такому випадку суб’єкт впливу схильний подавати власні бажання у категоріях обов’язків об’єкта: об’єкт „повинен”, „зобов’язаний” тощо.

3. Наполягання як неприйняття відмови. Суб’єкт ставить себе у привілейоване становище, оскільки не вважає відмову об’єкта остаточною.

4. Догана і похвала: той, хто їх висловлює, ставить себе у привілейовану позицію судді.

5. Створення колективної думки. Суб’єкт впливу іноді – для підсилення впливу – може висловлювати власну думку у формі „загальної” думки. небезпека такої ситуації в тому, що колектив легко дає собою маніпулювати і часто імпульс, переданий суб’єктом-ініціатором, за відсутності критичного мислення у членів колективу, призводить до значніших наслідків, ніж заплановано ініціатором (розбурхування „народного гніву”, наприклад, часто має за мету лише моральний осуд, але призводить до відкритої агресії). Як наслідок – відсутність чіткої межі з насильницькими впливами.

Насильницькі впливи відрізняються від впливів через натиск тим, що їхня ефективність пов'язана з можливістю загрози буттю об'єкта впливу. Через зміну умов суб'єкт досягає зміни фізичного, економічного, соціального, правового, психічного тощо стану об'єкта і змушує його чинити так, як хочеться суб'єкту.

Серед насильницьких впливів розрізняють:

1. Грабування, реквізицію, захоплення та / або знищення майна.
2. Знешкодження, ув'язнення, депортацію, інтернування.
3. Нанесення шкоди тілу, терор, тортури, вбивство.
4. Дискредитація об'єкта, висміювання, пізнавальна деструкція (тенденційне, одностороннє оприлюднення інформації про об'єкта).
5. Юридичні, економічні, суспільні обмеження, відмова у співпраці.
6. Провокація, маніпуляція, прихована допомога (в тому числі, реклама).
7. Нагороди, відзнаки, привілеї, корупція (причому, корупція – це, перш за все, насильство суб'єкта (того, хто дає хабар) відносно об'єкта (того, хто бере хабар), бо таким чином суб'єкт обмежує сферу діяльності об'єкта, а також, не залишає йому вибору, пропонуючи саме такий варіант рішення).
8. Шантаж, погрози.

Лекція 5. Солідарність та форми її вияву.

1. Почуття солідарності в дискусіях лібералів та комунітаристів.
2. Поняття громадянської непокори та громадянського опору.
3. Нелегітимне політичне насильство.

Почуття солідарності в дискусіях лібералів та комунітаристів.

Завдання політика та політики часто визначається як вмiле регулювання конкурентної боротьби інтересів суб'єктів політичної діяльності з метою досягнення компромісу інтересів та, врешті-решт, згоди в суспільстві. Однією зі сторін такої згоди є усвідомлення всіма суб'єктами спільного блага та праця на утвердження спільного блага. Питання, чи вдасться суспільству це зробити, часто обговорюється як почуття солідарності (спільнотності).

Почуття солідарності може мати два рівні:

- почуття солідарності стосовно політичної сфери: солідарність як вірність громадян праву, правилам, закону в оцінці діяльності влади. Тому таке почуття солідарності може включати як лояльність громадян до влади – в тому випадку, якщо громадяни солідарні в позитивній оцінці діяльності влади, так і осудження, критику влади, в разі негативної оцінки.
- почуття солідарності стосовно соціальної сфери: солідарність як солідарна поведінка громадян в соціальних відносинах, у відносинах одне з одним. Тобто, в цьому аспекті ставиться питання про те, чи існує в суспільстві, окрім індивідуальних та групових інтересів певна соціальна зв'язкова – солідарність.

Питання про солідарність та її етичну, соціальну, політичну цінність в сучасній політичній теорії особливо активно підіймають представники напрямку, що називається комунітаризмом (ком'юнітаризмом), головними представниками якого є переважно американські політичні та соціальні філософи Елісеа Макінтайр (нар. 1929 р.), Чарльз Тейлор (нар. 1931 р.), Айріс Юнг (1949-2006), Майкл Сендел (нар. 1953 р.).

У своїй позиції вони виходять з критики деяких підставових тез лібералізму (перш за все, таких її представників як Джон Роулз, Рональд Дворкін, Фрідріх фон Гаек, Людвіг фон Мізес, Мілтон Фрідмен).

Зокрема, комунітаризм вважає, що розвиток ліберальних тенденцій, починаючи від епохи Просвітництва, починає загрожувати суспільству втратою почуття солідарності.

Комунітаризм закидає лібералізму як недолік індивідуалістичне трактування людини та акцент на пріоритеті індивідуальних прав та свобод. Натомість комунітаристи вважають, що потрібно трактувати людину як істоту суспільну (повернення до Аристотелевого визначення „політичної тварини”) та робити акцент на людських обов'язках стосовно спільноти. Відповідно, для комунітаристів більшою цінністю володіють так звані „групові” інтереси, групові самоідентифікації, групові права та група як така.

Відповідно, солідарність стає запорукою існування та формування індивідуальності та спільнот.

Але суттєвим недоліком комунітаристської позиції є те, що вона орієнтується на малі групи, тоді як динаміка великих політичних об'єднань часто значно складніша (і досягти солідарності між різними групами часто є неможливим – наприклад, у випадку

жорсткої опозиції всередині політичної системи. Тому тут вихід – в орієнтації на ліберальний ідеал справедливості як „гри” за правилами).

При розгляді форм вияву солідарності слід брати до уваги, що таких форм щонайменше дві:

- солідарність як позитивна оцінка громадянами діяльності влади – лояльність;
- солідарність як негативна оцінка громадянами діяльності влади – громадянський опір.

Особливо важливо зосередити увагу на питанні громадянського опору, оскільки саме це явище частіше за все стає предметом етичної оцінки, але без врахування політичної складової.

Поняття громадянської непокори та громадянського опору.

Загальноприйнятою є думка про нелегітимність індивідуального та легітимність державного насильства (оскільки перше є вираженням індивідуальних інтересів, а друге покликане служити всезагальному благу). Однак, як *теорія* політичних відносин (наприклад, Дж.Локк), так і *практика* засвідчують, що в політичній дійсності існує обґрунтоване право громадян на чинення опору супроти несправедливого устрою держави. В етичному сенсі *право на опір* є правом людини як такої, тобто, правом, яке вище за будь-яке державне законодавство.

Опір може виступати в різних формах:

1. Пасивний опір: відмова від дотримання законів чи розпоряджень (наприклад, індивідуальний чи колективний бойкот, страйк тощо).
2. Активний опір: протизаконні дії, включно з насильством відносно носіїв державної влади.
3. Громадянська непокора: обмежене та цілеспрямоване порушення діючого права в демонстративній формі, за допомогою якого суб'єкт прагне зміни законів чи певної політики.

Індивідуальний пасивний опір зазвичай викликаний моральним конфліктом між власною совістю (переконаннями) та зовнішніми вимогами закону. Особливістю такої форми є те, що опір чиниться відносно *конкретної* несправедливості, тоді як інші закони (законодавство в цілому, політичний режим в цілому) визнаються легітимними та виконуються.

Колективний пасивний опір може спрямовуватися не лише проти конкретної несправедливості, але й супроти режиму взагалі, маючи на меті не допустити його встановлення, або паралізувати вже встановлений.

Активний опір передбачає насильство супроти суб'єктів влади та державного апарату. Політична етика визнає легітимність лише колективного активного опору, тому індивідуальний активний опір не розглядається з точки зору його моральних вимірів. Важливо те, що оскільки активний опір порушує мир та часто безпосередньо торкається людей *поза владою*, то етика опору виправдовує таку форму лише в тому випадку, якщо він відповідає так званим *чотирьом критеріям дозволених* активного опору:

1. Наявність довготривалої несправедливості державних органів, що порушує принципи всезагального блага.
2. Вичерпаність та безперспективність інакших можливих способів усунення несправедливості.

3. Наявність обґрунтованої перспективи успіху опору.
4. Обмеженість використуваних засобів (особливо, засобів насильства) до необхідних меж (принцип відповідності).

Громадянська непокора – суспільна, ненасильницька, обумовлена совістю, але протизаконна дія, яка виправдана існуванням дійсної несправедливості та непосяганням на конституційний устрій; вона повинна привести до зміни закону чи політики влади (Дж.Роулз). Громадянська непокора є активною дією, спрямованою на *обмежене* порушення правил (наприклад, захоплення / перекриття шляхів / приміщень, блокада, умисне пошкодження майна). Така форма є притаманною демократичним суспільствам, *активний опір* супроти яких є невинуватим за визначенням.

Політична етика констатує цілий ряд труднощів, які можуть виникати при обґрунтуванні легітимності громадянської непокори (наприклад, чи виправдана непокора меншості за умов лояльності більшості, чи виправдана непокора за умов надзвичайних ситуацій тощо). Загалом можна виділити три аспекти оцінки громадянської непокори:

1. З *політичної* точки зору вона виступає проблематичним засобом опозиції, оскільки остання повинна брати до уваги можливість розвитку непокори до активного опору (аж до громадянської війни).
2. З *правової* точки зору громадянська непокора однозначно є недозволеним засобом, порушенням закону, за що передбачене покарання. Хоча на практиці діє принцип відносності (учасників непокори карають несуворо, амністують або не карають взагалі), той, хто чинить акт непокори, повинен бути готовим до покарання та не заперечувати його законності.
3. З *етичної* точки зору громадянська непокора є невід’ємним правом індивідуальної совісті (особливо стосовно екстремних випадків). Але і в такому разі той, хто вдається до непокори, повинен бути готовим до покарання. З іншого боку, правова держава не повинна по змозі перетворювати спірні політичні питання в питання індивідуальної совісті.

Нелегітимне політичне насильство.

Політична етика, як можна було зрозуміти з попереднього викладу, в цілому визнає легітимність громадянської непокори та громадянського опору. За дотримання особливих умов (критеріїв дозволеності) легітимним визнається навіть активний опір, що часто виливається у насильство.

У зв’язку із цим деякі дослідники пропонують розрізняти легітимне та нелегітимне політичне насильство. В такому процесі розрізнення слід брати до уваги наступні моменти:

- 1) Не всіляке насильство може бути назване політичним. Політичне насильство – лише те, яке пов’язане зі здійсненням *владної* волі або оволодінням *владою*. В тому випадку, якщо має місце, наприклад, нанесення шкоди, збитків, примус взагалі, але безвідносно до влади, про *політичне* насильство мову не ведуть.
- 2) Політичне насильство передбачає використання лише одного з різновидів примушування – *фізичного* – для реалізації владних відносин. В цьому сенсі від політичного насильства слід відрізняти легальне *державне* насильство як здійснення державної влади, яке спирається на *право* та обмежене *правом*.

3) Політичне насильство є одним із політичних засобів (поряд зі стимулюванням, примусом (наприклад, податки), авторитетом тощо), характерною рисою якого є фізичний вплив суб'єкта на тілесного об'єкта.

Виходячи з цього, можна запропонувати таке визначення політичного насильства: *політичне насильство – це фізичний примус, який використовується як засіб нав'язування волі суб'єкта з метою оволодіння політичною владою, її використання, розподілу, захисту.*

Політичне насильство має багато видів та форм, тому існують різні класифікації цього явища. Одну з найбільш узагальнених та повних запропонував російський вчений Олександр Піджаков. Він називає наступні *види* політичного насильства:

1. За сферою дії – внутрішньодержавне та міждержавне.
2. За відношенням суб'єктів насильства до державної влади – державне та недержавне.
3. За мірою організованості – стихійне та структуроване.
4. За кількістю учасників – індивідуальне, групове, масове.
5. За джерелом ініціативи – агресивне та оборонне.
6. За масштабом – одиничне та масове.
7. За інтенсивністю – високо- та низькоінтенсивне.
8. За соціальною характеристикою суб'єкта насильства – класове, етнічне, релігійне, расове тощо.
9. За спрямованістю та глибиною соціальних наслідків – консервативне, радикальне, реформістське тощо.
10. За способами впливу на об'єкт – демонстративне та інструментальне.
11. За використовуваними засобами (з використанням зброї та без використання зброї).

Основними *формами* політичного насильства О.Піджаков називає: бунт, зіткнення політичних угруповань, повстання, громадянська війна, партизанська війна, переворот, тероризм, репресії.

Особливості політичного насильства як засобу:

- непередбачуваність як неможливість контролювати хід реалізації насильства;
- мінливість формулювання мети насильницької дії (миротворчі війська можуть стати активним учасником громадянської війни; „вступають визволителі, а виганяють окупантів”);
- висока емоційна напруженість насильницької дії;
- конфронтаційність як наслідок застосування насильства, негативний вплив на можливий компроміс;
- наслідком застосування насильства є поширення авторитарних тенденцій в суспільстві в подальшому (насильство стає політичною традицією).

Оцінка ефективності політичного насильства залежить від того, яку *функцію* насильство виконує:

- а) якщо насильство спрямоване на **захист** влади, то його ефективність, в цілому, *досить висока* (однак, слід брати до уваги, що таким чином забезпечується пасивне, формальне визнання суб'єкта влади);
- б) якщо насильство спрямоване на **використання** влади, то його ефективність, в цілому, *досить висока* у застосуванні проти організованих видів опозиційної діяльності, але *невисока* проти спонтанних спалахів протестних настроїв;
- в) якщо насильство спрямоване на **оволодіння** владою, то його ефективність, в цілому, *досить невисока* та залежить від багатьох чинників (а саме, від наявності достатніх

ресурсів – людських, матеріальних, інформаційних; від визнання його легітимності масами; від володіння суб'єктами політики мистецтвом використання насильства як засобу – здатністю до поєднання різних засобів, вмінням враховувати соціальні умови, послідовністю в застосуванні насильства, відчуттям необхідної міри насильства).

Лекція 6. Політико-етичне значення справедливості.

1. Справедливість як чеснота.
2. Соціальна та політична справедливість.

Справедливість як чеснота.

В питанні про справедливість можна побачити центральну тему політичної етики. Це визначається кількома чинниками, найважливішими з яких є два:

а) справедливість займає важливе місце в політико-філософських вченнях, починаючи з античності (Платон та Аристотель) і середньовіччя (Августин), а особливої ваги здобуває в Новий час (теорії суспільного договору Т.Гоббса, Дж.Локка, просвітників) та новітню добу („теорія справедливості” Дж. Роулза, теорія політичної справедливості Отфріда Гьоффе тощо);

б) справедливість постає у всіх трьох вимірах політичної етики (в її масштабах):

- справедливість як *цільова цінність*
- справедливість як *якість інститутів*
- справедливість як моральна *якість суб’єктів політичної діяльності*.

В сучасних дослідженнях справедливості як явища політичного життя дослідники спираються на здійснене частково М.Вебером, а частково О.Гьоффе розділення особистісного (морального) та соціально-політичного (правового) вимірів справедливості. Тому в подальшому мова буде йти про:

а) справедливість як чесноту, властиву особі;

б) справедливість соціальних умов (соціальну справедливість) та справедливість політичних інститутів (політичну справедливість).

В традиційній етиці справедливість вважається найважливішою моральною чеснотою після розумності.

В традиційному сенсі справедливість визначається як **тверда та незмінна воля дозволити кожному отримати своє**. Те своє, що належить кожному, визначається законом.

Тобто, справедливість як чеснота передбачає наявність діяльного та ефективного правового порядку, а він, у свою чергу, залежить від мінімальної міри волі у прагненні до справедливості з боку громадян.

Прагнення громадян до справедливості реалізується через принципове визнання іншого як особи з правами та інтересами, як партнера у правах, як *рівного*.

Для кращого розуміння політико-етичного значення справедливості Б.Сутор пропонує скористатися розрізненням *трьох вимірів* справедливості як чесноти (трьох її форм):

- 1) справедливість *обміну, відносин, договору* (*iustitia commutativa*), яка стосується відношення „індивід-індивід” або „група-група”;
- 2) справедливість *законності* (*iustitia legalis*), яка стосується відношення „індивід (група) → соціальне об’єднання (держава)”;
- 3) справедливість *розподілу та участі* (*iustitia distributiva*), яка стосується відношення „соціальне об’єднання (держава) → індивід (група)”.

Справедливість *обміну* полягає, передусім, у дотриманні договірних зобов'язань (наприклад, справедливість заробітної плати, цін, страхування, відносин між різними в культурному, етнічному, соціальному тощо відношенні групами). Вона знаходить вияв у взаємній повазі та визнанні рівності учасників договору, розумності у вимогах, передбачуваності поведінки, поміркованості у стосунках тощо.

Справедливість *законності* має на увазі волю громадян або групи виконувати свої законні зобов'язання стосовно спільноти. Вона фіксує собою той факт, що для більшості громадян повага до закону є природною установкою, а не просто визначається страхом перед покаранням та примусом з боку закону. Визнання справедливості законності – це *лояльність*.

Справедливість *розподілу* та *участі* має на увазі справедливість носіїв влади стосовно громадян. Вона має три складові:

- розподіл *матеріальних* благ. Передовсім, це принцип сучасної соціальної держави, яка здійснює *відносну* компенсацію громадянину відповідно до принципу *пропорційності*. Наприклад, виплата компенсації за втрату працездатності є *відносною* (оскільки людина знову не стане здоровою) та *рівною* з компенсацією інших громадян, що потрапили в подібні обставини (для порівняння, ліберальна держава орієнтується на принцип *відповідності*: що заробив, те твоє);

- участь. Тобто, справедливість проявляється в готовності носіїв влади дозволити *кожному* відповідною мірою брати участь у всезагальному благові. В умовах представницької демократії обраний представник (депутат) повинен представляти інтереси не лише тих, хто за нього голосував, але й усіх решта громадян, досягаючи таким чином балансу окремих інтересів та всезагального блага;

- правдивість носіїв влади. Це означає, що носій влади може бути названим справедливим лише в тому випадку, якщо *завжди* говорить правду. З іншого боку, якщо спільнота вимагає правди від носія влади в тому випадку, коли він мусить зберігати таємницю (наприклад, державну, військову або комерційну), то справедлива дія носія влади полягає у *мовчанні*.

Важливо зазначити, що кожна з цих трьох форм має різну вагу. Хороший політичний порядок – це той, який бере до уваги всі три виміри справедливості як чесноти, не зводячи їх один до одного.

Соціальна та політична справедливість.

Питання справедливості як цільової цінності було поставлене досить пізно в порівнянні з іншими цінностями – у середині 19 ст., у зв'язку з розвитком соціальних (передусім, робітничих) рухів. Сама постановка питання передбачала вузьке тлумачення справедливості – вона зводилась до *соціальної*.

Однак, вже дуже швидко прийшло усвідомлення, що боротьба за кращі соціальні умови, тобто, за соціальну справедливість, дуже залежить від політичних умов. Багатьом стало зрозуміло, що соціальна справедливість не може реалізуватися в умовах, коли *соціально обділені*:

- не можуть вільно виражати власні права;
- не можуть створювати організації;
- не мають виборчих прав;

а *соціально незалежні* поширюють відношення приватної власності на політичні інститути. Також не може реалізуватися програма соціальної справедливості через революцію, яка призводить до заміни одного правлячого класу іншим (як передбачалося програмою марксистів через встановлення диктатури пролетаріату).

Тому сучасні теорії справедливості тісно *пов'язують* політичну та соціальну справедливість. Зокрема, в теорії Дж.Роулза формулюються два принципи справедливості:

- 1) кожному повинна бути забезпечена найвища міра рівних основних свобод – політична справедливість;
- 2) *нерівність* може бути виправдана в тому випадку, якщо вона приносить найменш захищеним прошаркам суспільства більшу вигоду, ніж рівність – соціальна справедливість.

Перший принцип є ключовим принципом *правової* держави та передбачає забезпечення рівних прав та свобод, а також рівної відповідальності усіх перед законом.

Другий принцип є ключовим принципом *соціальної* держави та передбачає втручання у розподіл суспільного блага. Приклад: державна програма молодіжного житлового будівництва в Україні передбачає, що сім'ї, які мають дітей, не сплачують відсотків за отриманий кредит, тоді як бездітні сім'ї повертають кредит із відсотками.

Дж.Роулз намагався узгодити ці два принципи, оскільки виникав наступний парадокс: якщо справедливість – це право кожного отримати те, що йому належить, то це виправдовує *диференційоване* відношення до людей, тобто, *порушує* принцип справедливості як рівності. Адже в умовах *різних* стартових можливостей, унікальності біографічної ситуації тощо, кожна людина претендує на *різні* частки того, що їй належить. Щоб накреслити можливості вирішення такого парадоксу, слід з'ясувати можливості консенсусу між двома вимірами справедливості, беручи до уваги різні змістовні тлумачення соціальної справедливості різними політичними силами.

Німецький християнський мислитель Вальтер Кербер у праці „Справедливість” (1981) запропонував виділяти чотири масштаби соціальної справедливості, до яких пізніше Б.Сутор додав також п'ятий масштаб:

- 1) справедливість *майнового стану* (на ній наполягають консерватори);
- 2) справедливість *продуктивності* у вільній конкурентній боротьбі (на ній наполягають ліберали);
- 3) справедливість *шансів* для досі обмежених (соціальні реформісти та „ліві”);
- 4) справедливість *потреб* („всі повинні задовольняти свої основні потреби”) (соціальні реформісти та „ліві”);
- 5) справедливість *майбутнього* (як турбота про те, щоб наступні покоління були забезпечені ресурсами та хорошими життєвими умовами, яка передбачає пошук альтернативних джерел енергії, енергозберігаючих технологій, нових способів утилізації відходів тощо) („зелені” громадські та політичні рухи).

Оскільки конфлікт між різними вимірами соціальної справедливості неминучий, завданням *соціальної* держави, яка визнає правила *ринкової* економіки (тобто, є водночас *правовою*), є досягнення та підтримування *балансу* між ними. Важливо також відзначити,

що це відбувається *непрямим* шляхом (по суті, прямо здійснювати реалізацію соціальної справедливості може тільки тоталітарний або авторитарний режим), тобто, через забезпечення функціонування *інститутів*, які займаються питаннями соціальної справедливості (наприклад, профспілок, фондів соціального страхування, пенсійних фондів тощо).

В свою чергу, встановлення інститутів можливе лише *політичним* шляхом – через коаліційну та партійну свободу, всезагальне виборче право та представницьку демократію.

Таким чином, можна погодитися з тезою, сформульованою свого часу О.Гьоффе: політична справедливість є *умовою* можливості справедливості соціальної (тому, наприклад, неможливо забезпечити справедливий розподіл в суспільствах, де ігноруються особисті права та свободи, бо нехтування окремою особою призводить тільки до „зрівнювання”, яке навряд чи можна назвати справедливістю).

Лекція 7. Свобода як цільова цінність політичної діяльності.

1. Розуміння свободи в історії політико-філософської думки.
2. Різновиди свободи.
3. Поняття політичної свободи.

Розуміння свободи в історії політико-філософської думки.

Свобода особи є давньою цінністю, але розуміння її у різні часи як провідними теоретиками, так і на рівні буденної свідомості було різним.

Появу поняття свободи та власне міркувань про свободу можна констатувати ще в епоху античності. Але при цьому необхідно брати до уваги, що:

- по-перше, міркування про свободу у греків та римлян відрізняється від сучасних про неї уявлень *змістовно*;
- по-друге, міркування відрізняються за оцінкою *пріоритетності* того чи іншого різновиду свободи.

Таке твердження ґрунтується на позиціях двох теоретиків, які осмислювали феномен свободи – французького філософа Бенжамена Констана та німецької дослідниці Ханни Арендт.

Зокрема, Б.Констан на початку ХІХ ст. у праці „Про свободу давніх у її порівнянні зі свободою сучасних людей” висловився так: греки вважали, що свобода може мати місце лише у публічному (політичному) житті і полягає у безпосередній залученості до вирішення справ публічного характеру. Таким чином, робить висновок Б.Констан, свобода для античної людини – це *розподіл* суспільної влади між усіма громадянами (тобто, свобода громадян визначається саме їхньою можливістю *брати участь* в управлінні громадою), тоді як свобода в сучасному розумінні передбачає, перш за все, безпеку *приватної* сфери та є, таким чином, гарантуванням *приватних* інтересів з боку суспільних інститутів.

Х.Арендт вважає, що саме з *публічного* аспекту розуміння свободи виріс у подальшому (завдяки стоїкам) *приватний* (або ж „метафізичний”, оскільки стоїки вели мову про „свободу волі”) аспект тлумачення свободи.

Таким чином, якщо глянути на віхи розвитку поняття „свобода” в історії філософії, то можна накреслити наступну схему:

- 1) Античність: рух від первинного – соціально-політичного (публічного) – аспекту свободи – до індивідуального („метафізичного”).
- 2) Середньовіччя: домінування лише індивідуального розуміння свободи.
- 3) Відродження: поступове повернення до визнання *подвійного* характеру свободи.
- 4) Новий час: розвиток лібералізму як політико-філософської концепції, головною ідеєю якої є ідея свободи.

Саме в межах ліберальної традиції відбувається концептуалізація свободи як *цільової цінності* (зокрема, це здійснив Дж.Локк).

Найпомітнішою постаттю ліберальної традиції розгляду свободи в цей час слід назвати Дж.С.Мілля, автора фундаментальної праці „Про свободу”.

Найважливішою тезою цієї праці є обґрунтування *необхідності* індивідуальної свободи в соціумі, яка виступає *підставою* прогресу самого суспільства.

5) Новітня доба: розвиток концепції свободи в межах ліберальної традиції.

Найважливішими здобутками в інтерпретації поняття свободи в цей час слід вважати:

а) чітке розмежування аспектів розгляду свободи (зокрема, соціально-політичного та метафізично-етичного);

б) визнання існування *різновидів* свободи та ієрархії свобод (наприклад, позитивної та негативної, суб'єктивної та об'єктивної, свободи волі, дії, совісті тощо);

в) виокремлення концепту „політичної свободи” та переінтерпретація уявлень про ієрархію свобод з огляду на пріоритетність політичної свободи.

Серед теоретиків, що найбільше приклалися до обґрунтування ідеї свободи у ХХ ст., слід назвати Ф. фон Гаска та І.Берліна. Зокрема, Ф. фон Гаску належить праця „Конституція свободи”, в якій він робить спробу класифікувати інтерпретації терміну „свобода”, визначаючи її як „стан взаємин між людьми, коли примус одних супроти інших буде мінімальний”. І.Берлін вирізняє два важливих аспекти ідеї свободи – поняття позитивної та негативної свободи у праці „Два концепти свободи”. Сучасний англomовний політико-філософський розгляд свободи значною мірою здійснюється в рамках виділених І.Берліном категорій.

Різновиди свободи.

Розгляд різновидів свободи доцільно проводити, виходячи з найважливіших підстав (ознак), за якими класифікуються такі різновиди.

Різновиди свободи прийнято класифікувати за наступними найважливішими підставами:

- За характером вияву: негативна та позитивна свобода.
Під „негативною свободою” (також „свобода від”) зазвичай розуміють певну *приватність*, притаманну кожній особі; особисту, недоторкану свободу; сферу, куди не має права втручатися ніхто сторонній.
Під „позитивною свободою” (також „свобода для” або „свобода діяти”) мається на увазі *автономія*, або ж невід’ємне право кожної особи на самовизначення, на володіння собою.
- За локалізацією: об’єктивна та суб’єктивна свобода.
Під „об’єктивною (зовнішньою) свободою” слід розуміти наявність таких обставин у природі та суспільстві, які не чинять перешкод здійсненню діяльності.
Під „суб’єктивною (внутрішньою) свободою” слід мати на увазі незалежність думки від зовнішніх обставин при прийнятті рішення.
- За сенсом (класифікація дослідницької групи, очолюваної Мортімером Адлером): обставинна свобода самоздійснення, набута свобода самовдосконалення, природна свобода самовизначення, колективна свобода, політична свобода.

„Обставинна свобода самоздійснення” – це свобода чинити так, як бажаєш, оскільки для цього склалися відповідні сприятливі зовнішні та внутрішні (наприклад, психологічні) обставини (або немає обставин, які заважають самоздійсненню). Багато дослідників (особливо, класиків ліберальної думки) визнають таку свободу єдиним можливим модусом.

Під „набутою свободою самовдосконалення” слід розуміти свободу людини досягати певного стану (в діяльності, свідомості, статусі тощо), долаючи або минаючи певні обставини.

„Природна свобода самовизначення” – це вроджена (а, отже, невід’ємна) здатність людини чинити так, як вона бажає, незалежно від обставин. Частіше за все цей різновид ототожнюється зі „свободою волі”.

Під „колективною свободою” розуміють свободу від усіх недосконалостей сучасного суспільства (від насильства, нерівності, соціальної несправедливості тощо), тобто, певний *ідеал*, який повинен бути досягнутий (тому серед теоретиків такого різновиду частіше за все називають марксистів, О.Конта, М.Бакуніна). Часто цей різновид розглядається як еталон, з яким звіряється сучасний стан реалізації свободи.

Нарешті, „політична свобода” – це можливість вільного волевиявлення людини та громадянина у взаєминах з державою. Цікаво, що якщо всі попередні різновиди М.Адлер ототожнює з англійським словом „freedom”, то „політична свобода” йменується „liberty”, що наділяє її особливим статусом. Ще одна зауваження: якщо чотири попередні різновиди часто мають вихід на *психологічну* та *метафізичну* проблематику, то цього не можна сказати про „політичну свободу”.

Поняття політичної свободи.

Розгляд поняття „політична свобода” передбачає відповіді на три питання:

- Скільки *видів* політичної свободи існує?
- Який зв’язок між видами? Або ж, по-інакшому, чи гарантується наявність одного виду свободи за умови надання державою іншого виду?
- Який з видів є пріоритетним?

Прийнято розрізняти чотири види „політичної свободи”:

- національна свобода (як протилежність колоніалізму)
- представницьке правління (як протилежність автократії)
- економічна свобода
- індивідуальна свобода

Поняття „національна свобода” включає в себе відсутність соціального, політичного, культурного, релігійного та економічного пригноблення з боку іноземців.

Поняття представницького правління передбачає свободу від волі привілейованих груп завдяки можливості вільно, безпосередньо та регулярно (через вибори) впливати на суспільні рішення.

Економічна свобода, частіше за все, включає в себе свободу володіти приватною власністю, купувати і продавати товари, продавати власну працю.

Індивідуальна свобода – це свобода індивіда від втручання інших людей, їхніх груп та, особливо, від втручання держави у сферу приватного життя та інтелектуальної діяльності. Її прийнято диференціювати на свободу слова та висловлювання, інформації, віросповідання та совісті, право вступу чи невступу у шлюб тощо.

Прийнято вважати, що існування одного виду політичної свободи не гарантує з необхідністю наявності решти видів: наприклад, національна свобода може супроводжуватися відсутністю політичного представництва та економічної свободи, а також недотриманням індивідуальних свобод.

Висновок, який можна зробити: ієрархічність свобод може складатися лише культурно-історично, але це ще не гарантує, що конкретна ієрархія є адекватною.

1. Азаров Н.И. Взаимоотношения морали и политики // Социально-политический журнал. – 1997. – №4. – С. 116-129.
2. Апель К.-О. Обґрунтування етики відповідальності як етики збереження буття реальної комунікативної спільноти й поступової реалізації в ній ідеальної комунікативної спільноти // Ситниченко Л.А. Першоджерела комунікативної філософії. – К.: Либідь, 1996. – С. 46-60.
3. Апель К.-О. Проблема етичної раціональності // Ситниченко Л.А. Першоджерела комунікативної філософії. – К.: Либідь, 1996. – С. 60-67.
4. Гаврилова И.Н. Современные теории социальной справедливости // Политика: Анализ. Хроника. Прогноз (Журнал политической философии и социологии политики). – 2009. – Т.52, № 1. – С. 182-189.
5. Гжегорчик А. Духовная коммуникация в свете идеала ненасилия // Вопросы философии. – 1992. – №3. – С. 54-64.
6. Гжегорчик А. Життя як виклик. Вступ до раціоналістичної філософії. – Варшава, Львів, 1997. – 264 с.
7. Гьосле В. Практична філософія в сучасному світі. Пер. з нім., примітки та післямова А.Єрмоленка. – К.: Лібра, 2003. – 248 с.
8. Гьофе О. Справедливість і субсидіарність. Виступи в Україні. – К.: Альтерпрес, 2004. – 144 с.
9. Гьофе О. Розум і право. Складові інтеркультурного правового дискурсу. Пер. з нім. Л.А.Ситниченко, М.Д.Култаєвої. – К.: Альтерпрес, 2003. – 264 с.
10. Дубко Е.Л. Политическая этика: Учебник для вузов. – М.: Академический проект; Трикста, 2005. – 720 с.
11. Ермоленко А.Н. Этика ответственности и социальное бытие человека (современная немецкая практическая философия). – К.: Наукова думка, 1994. – 200 с.
12. Єрмоленко А.М. Комунікативна практична філософія. Підручник. – К.: Лібра, 1999. – 488 с.
13. Марков Б.В. Мораль и разум // Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие. – СПб.: Наука, 2001. – С. 287-377.
14. Мендус С. Політика та мораль. – К.: Темпора, 2010. – 160 с.
15. Основи політичної науки. Курс лекцій за ред. Б.Кухти. Ч.3: Політична свідомість і культура / Б.Кухта, Л.Климанська, А.Романюк та ін. – Львів: Кальварія, 1998. – 556 с.
16. Рокмор Т. К критике этики дискурса // Вопросы философии. – 1995. – №1. – С. 106-117.
17. Ситниченко Л.А. Першоджерела комунікативної філософії. – К.: Либідь, 1996. – 176 с.
18. Соціальні, економічні та релігійні виміри свободи: Збірник текстів // Уклали Ю.Біленко, А.Карась, В.Терещенко, О.Фешовець. – Львів, 2002. – 432 с.
19. Суспільство на порозі ХХІ століття: філософське осмислення плинного світу. Навчальний посібник (Відп. ред. Пазенок В.С.). – К.: Укр. Центр духовної культури, 1999. – 272 с.
20. Сутор Б. Малая политическая этика // Политическая и экономическая этика / Пер. с нем. С.Курбатовой, К.Костюка. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2001. – 368 с. – С. 27-174.

21. Федорович Х. Альтернативне розв'язання конфліктів як феномен комунікації та його демократизуюче значення // Філософська і соціологічна думка. – 1993. – №5. – С. 40-56.
22. Хабермас Ю. Комунікативна дія і дискурс // Ситниченко Л.А. Першоджерела комунікативної філософії. – К.: Либідь, 1996. – С. 84-90.
23. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие. – СПб.: Наука, 2001. – 380 с.
24. Хёффе О. Политика. Право. Справедливость. Основоположения критической философии права и государства. – М., 1994.